

En del av ett hundraark av 5 öre tandning 13 med ett insprängt mittstycke av en krona posthorn. Lägg märke till det lilla vita fältet i den blå delen vid den övre högra kronan. Det är ett litet klichéfel som uppstått med tiden och bestämmer märket till position 12 (se även på fyrblocket på sidan 20). (Bild: Postmuseum/Privat).

Ringtyp – Sveriges mest långlivade utgåva firar 150 år

av Staffan Bengtsson och Mikael Carlsson

För 150 år sedan, den första juli 1872, var det premiär för serien med ringtyp. Utgåvan blev Sveriges mest långlivade, räknat efter de 45 år som frimärksbilden kom till användning. Utmärkande för ringtyp är de klara färgerna, de spännande varianterna och de fina breven, vilket gjort det till en av Sveriges mest samlade utgåvor bland filatelisterna i Sverige, men även utomlands.

De nio första valörerna gavs ut den första juli 1872. Den sista valören 2 öre gavs ut 19 år senare i början av juli 1891.

Den sista tryckningen gjordes i juni/juli 1899 och leverans gjordes då också till Postverket. Det var valören en krona, som

kom att användas en bit in på 1900-talet. Utformningen av 1 krona Oscar II koppartryck hade blivit försenad och ett litet restlager fanns kvar av ”posthorns-papper”.

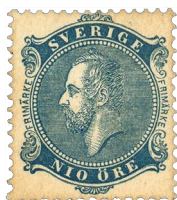
Således trycktes märken ur emissionen från 1872 till 1899, totalt under 28 års tid. Endast serien Tre Kronor med sina 31 år har framställts under längre tid, från 1939 till 1969.

Frimärksbilden kom tillbaka 1916 i samband med serierna Landstorm I och III. Tusen serier tryckta med ringtypspappret försågs då med Landstorm-övertrycket. Majoriteten av frimärkena blev tryckta på nytt papper med vattenmärke. Läger man till Landstorm I och III har frimärksbilden

Till höger, det officiella dokumentet som förkunnar utgivning av ringtypsfrimärkena. (Bild: Postmuseum).

Den första juli 1872 var det premiär för ringtyp i Sverige. Den nya valören sex öre är den enda som är känd stämplad första dagen.

Karl XV fanns på ett förslagsmärke från 1861, som aldrig realiserades.

en stor och viktig nationell händelse när nya frimärken skulle lanseras.

Ringtyp var inget undantag. Frågan om nya frimärksbilder som ersättare till de lite otydliga vapen- och lejonfrimärkena hade stötts och blötts under många år.

Ett hinder för förändring kan ha varit sparsamhet på gränsen till ren snålhet. Frimärckstryckaren Pehr Ambjörn (P. A.) Sparre hade nämligen kontraktet på frimärckstillverkning fram till år 1872. Enligt avtalet hade han rätt till en ersättning på 500 riksdaler för gravering och plåtframställning av varje ny valör.

En annan möjlig förklaring kan ha varit att Kungliga Generalpoststyrelsen (för enkelhets skull i fortsättningen av texten Postverket) tröttnat på P. A. Sparre /Georg Scheutz och ville vänta tills kontraktet löpt ut. Den

förstnämnda hade lämnat Sverige 1857 och var bosatt i Paris. Han hade överlämnat jobbet till Georg Scheutz som utförde arbetet tillsammans med sin son Edvard Scheutz.

Ett önskemål fanns också om att ersätta vapen- och lejonmärkena med en enda serie som dessutom skulle kompletteras med två nya valörer – 6 öre och en riksdaler, totalt nio valörer.

Det dröjde tills P. A. Sparres kontrakt löpt ut innan det blev aktuellt med en ny serie frimärken.

Inte med siffror

De var inte självklart att motivet skulle bestå av en stor bild på siffror, utan det diskuterades också om kungen Karl XV skulle porträtteras på de nya frimärkena, på samma sätt som Oscar I:s porträtt användes på norska frimärken.

KONGL. GENERALPOSTSTYRELSENS

1872. CIRKULÄR. N^R XIV.

38.

Kungörelse.

Från och med ingången af nästinstundande juli månad komma att genom postanstalterna allmänheten tillhandahållas frimärken jemväl å 1 rdr och å 6 öre.

Det förstnämnda eller frimärket å 1 rdr innefattar ett på ljusbrun botten anbragt, cirkelrundt, blått fält med vapnet Tre Kronor, hvarjemte i rummet mellan de tvänne ringar, som omgifva midtelfältet, finnes infördt öfverst ordet »frimärke» och under vapnet valören, angifven i bokstäfver, samt i märkets nedra kant ordet »Sverige».

Så väl märket å 6 öre som de andra postfrimärken å förut varande varande valörer, som hädanefter tillverkas, erhålla en med riksdalersmärkets öfverensstämmande form, med iakttagande endast deraf att i vapnets ställe anbringas en siffra, som angifver märkets värde.

Färgen å sexöresmärket blir violett.

För öfriga märken bibehållas hittills begagnade färger, nämligen:

för 3 öres märket	ljus olivbrun.
» 5 »	» grön,
» 12 »	» blå,
» 20 »	» ljus cinoberröd,
» 24 »	» gul,
» 30 »	» brun,
» 50 »	» röd.

Jemte förenämnda märken af ny tillverkning kunna till postafgifters utgörande fortfarande och tillsvidare användas äfven frimärken af äldre slag. Stockholm den 21 juni 1872.

Kongl. Generalpoststyrelsen.

Pehr Olof Bagge var konstnärligt begåvad och tog fram utseendet för de svenska ringtypsfrimärkena. Han gick bort en månad efter att de första ringtypsfrimärkena gavs ut, bara 39 år gammal. (Bild: Postmuseum).

Ett förslagsmärke med Karl XV:s bild hade tagits fram redan år 1861 av en person med ett eget tryckeri, Carl Axel Nyman. Han tryckte bland annat sedlar och värdepapper till banker men också Norges frimärken med motiv av nämnda Karls XV:s far Oscar I.

En gissning är att kungens bräckliga hälsa kan ha bidragit till att något förslag med kungens porträtt aldrig realiserades i Sverige. Kungen var sjuklig under en längre tid innan han gick bort i september 1872. För övrigt är Karl XV den enda av släkten Bernadottes kungar som inte finns avbildad på något frimärke.

En annan förklaring till att kungens porträttbild ströks kan ha varit att det fanns ett starkt önskemål om en tydlig frimärksbild med stora siffror så att inte förväxlingar skulle uppstå i 1800-talets dunkla miljöer

utan elektriskt lyse. I Europa var det heller inte ovanligt med frimärken med stora valörsiffror av nämnda skäl.

Förslagsmärken

Olika förslagsmärken för frimärksbilden togs fram av några anbudsgivare.

Ett sådant märke inkom i valörerna 6 och 12 öre. Det togs fram av firman Schlachter & Seedorff, som också ville trycka de nya frimärkena.

Sparres kompanjoner, far och son Georg och Edvard Scheutz, lämnade också ett förslag på hur det nya riksdalerfrimärket skulle kunna se ut med det svenska vapnet tre kronor. Några få sådana förslag finns på privat hand och på Postmuseum. Ett block med 12 olika förslag till utseende på riksdalern (se följande sida) finns bevarat på Postmuseum. Förslagen är utförda av Georg Scheutz.

Brodern Jacob Bagge var ansvarig för 470 miljoner tryckta ringtypsfrimärken. Ett år efter utgivningen av det sista ringtypsfrimärket 1891, gick han bort vid tidig ålder – 44 år. Att vara frimärckstryckare på 1800-talet var ett hårt och slitsamt yrke. (Bild: Postmuseum).

Firma Schlachter & Seedorffs förslagsmärken i olika färger. Förslaget blev dock inte antaget.

Pehr Olof Bagges förslagsmärke finns på Postmuseum och är snarlik det slutliga utseendet. (Bild: Postmuseum).

Vinnare av kontraktet blev inte far och son Scheutz, utan uppdraget gick istället till Bagges Sedeltryckeri, ett tryckeri som sedan 1833 tryckt svenska sedlar åt Riksbanken. Tryckeriet hade genom Pehr Olof (P. O.) Bagge tidigare lämnat förslag på utformningen av lejonmärkena från 1862, ett förslag som Postverket antagit.

P. O. Bagge fick dock inte uppdraget att trycka lejonmärkena utan det behölls av konkurrenten Sparre i partnerskap med Georg Scheutz.

P. O. Bagge gav sig inte, utan han fick tryckkontraktet för de nya ringtypsfrimärkena år 1872. Kontraktet tecknades den 21 oktober och gällde för fem år, från 1872 till 1877.

Han var konstnärligt begåvad och hade även lämnat ett förslag på utseende för de nya valörerna 6 öre och en riksdaler. Utseendet på dessa förslag är snarlika de använda frimärksbilderna (se ovan bild).

Slitsamt yrke

Att vara frimärkstryckare på 1800-talet var ett slitsamt yrke. Många dog i förtid, även om undantag fanns, exempelvis paret Sparre och Scheutz, som båda blev gamla.

Strax efter utgivningen av ringtyp avled Pehr Olof den 2 augusti 1872 i hjärtsvikt i Varberg, 39 år gammal.

Georg Scheutz tolv förslagsmärken för den nya valören 1 riksdaler. (Bild: Postmuseum).

Kontraktet skrevs därför över på Pehr Olofs yngre broder Jacob. Han fick vara med hela ringtypsperioden men föll på sin post, nästan på dagen exakt ett år efter utgivningen av den sista valören 2 öre. Han var då bara 44 år.

Jacob Bagge var också föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri, en tjänst han fått 1881 efter att den tidigare föreståndaren Carl Axel Nyman avlidit redan vid 41 års ålder.

Att vara frimärkstryckare på 1800-talet var således ett farligt yrke, där arbetsmiljön dessutom var mycket dålig. Den lär till och med varit så dålig att kung Oscar II hade reagerat vid ett besök på frimärkstryckeriet på 1880-talet.

Frimärkstryckare var universalgenier

Att trycka frimärken på 1800-talet var den tidens högteknologi. Det var svårt att på ett

tillförlitligt, säkert och snabbt sätt få fram tillräckliga volymer av frimärkena, som dessutom skulle vara svåra att förfälska. Därför var det människor med skarpa hjärnor som tryckte frimärken på 1800-talet i Sverige.

Sveriges första frimärkstryckare P. A. Sparre var på sin tid ett universalgeni som drömde om rikedom men avled utfattig vid 92 års ålder i Paris. Han lär ha haft massor av patent men blev aldrig riktigt rik på någon uppfinning.

Till hans främsta uppfinningar räknas 1855 års perforeringsmaskin, den första i världen för perforering av frimärken i ark (mer om detta längre fram i texten).

Hans medhjälpare Georg Scheutz var också en mycket mångkunnig person som lär ha konstruerat en mekanisk räknemaskin på 1830-talet (en så kallad differensmaskin), en föregångare till datorn.

Bröderna Bagge var båda konstnärliga och landets kanske duktigaste tryckare av både frimärken och sedlar.

Ringtyp och nyanser

Sett till vacker färgåtergivning är ringtyp tillsammans med de samtida långa tjänstefrimärkena de kanske vackraste frimärken som någonsin getts ut i Sverige. Frågan är om färgerna går att återskapa med dagens tryckteknik, färgämnen och papper? Varje led var på sin tid ett hantverk. Både papper och färgämnen lär vara mycket svåra att återskapa.

Den fina färgåtergivningen kan till en del förklaras av att färgrika jord- och mineralfärger användes.

Färgerna blandades till för hand på tryckeriet, inför varje trycktillfälle. Någon färgfabrik fanns nämligen inte i Sverige förrän i slutet av 1880-talet.

En del av färgämnena som användes inne-

höll tungmetaller som bly, krom och kvicksilver, som idag inte används av miljö- och hälsoskäl.

För att åstadkomma en flytande färg finfördelades färgämnena först till ett mjöl och blandades med linolja som först hade kokats, till en fernissa. Allt enligt en skrift ”Tryckfärger och nyanser” skriven av Sven Åkerstedt.

De kemiska ämnena cinnober respektive mönja som användes till 20 öre ringtyp innehåller kvicksilver respektive bly. För 24-öringen användes blykromat som ett av färgämnena.

Valet och blandningen av färgämnen, mängden linolja och papprets egenskaper bestämde utseendet på frimärket tillsammans med klichéernas kondition och även trycksätt.

Ringtypsfrimärkena trycktes i en cylinderpress där underlaget (en så kallad däckel) kunde bytas ut vid trycktillfällena. Om ett hårt underlag användes blev trycket mer rent och klart än vid en mjuk däckel som kunde ge ett mer utflutet tryck då tryckfärgen kunde sjunka in i pappret.

De många tryckningarna under lång tid resulterade därför i många olika nyanser av en och samma valör. Enbart i Facitkatalogen finns det 217 katalogiserade nyanser av ringtyp tandning 14, 13 och posthorn (se tabell sidan 28). Gör man mer detaljerade undersökningar går det också att hitta undernyanser till flera av de katalogiserade nyanserna.

Inte alltid beständiga färger

Alla färgämnen som användes var inte beständiga. När det mineralbaserade färgämnet cinnober byttes ut mot en organisk tjärfärg vid tryckningen av 20 öre år 1875 bleknade märket vid kontakt med dagsljus.

Cirka en tredjedel av upplagan kom till användning och är katalogiserad som nyansen f) Blekorange, medan två tredjedelar återkallades. På dessa frimärken gjordes ett om-

Nyanserna för 6 öre ringtyp tandning 14

a) Brunaktigt mörklila

b) Ultramarinviolett, gulaktigt papper

c) Ultramarinviolett, vanligt papper

d) Blåaktigt lila, slätt tryck

e) Rödaktigt lila

f) Brunaktigt olivgrå

g) Grå till olivgrå

h) Blåaktigt grå

i) Matt blålila

j) Lila till blåaktigt lila

k) Röd lila till rödaktigt lila

Den violetta färgen för sex öre var svår att pricka in. Här den stora variationen för ringtyp tandning 14. Även ringtyp tandning 13 och posthorn uppvisar stora färgvariationer.

tryck och de betraktas av samlare som ett nytt frimärke med beteckningen 20 på 20 öre i frimärkskataloger.

Tydligen var inte Jacob Bagge nöjd med färgen på 20 öre. I samband med att det nya tandningsverktyget (tandning 13) togs i bruk byttes det röda färgämnet ut mot en mönjefärg (metalloxid bestående av bly och syre), som lätt mörknade och fick en speciell färg.

I frimärkskretsar pratar man om oxidering, men mer korrekt är sulfidering. En kemisk reaktion sker mellan metall, syre och svavelväte som får frimärksbilden att mörkna. Sådana mörka frimärken är kända av 20 öre och 24 öre ringtyp. För 24-öringen

har kromrött (metalloxid bestående av bly, krom och syre) använts.

Sulfiderade frimärken är inget unikt för ringtyp utan är kända från 24 skilling banco till bandmärken på 1930-talet. Speciellt var frimärken (men även hela brev) utsatta som vistats i miljöer där mycket kol hade eldats. Förklaringen är sannolikt att luften har innehållit mycket svavelväte. Vissa röda och gula frimärken tycker heller inte om att vistas i plastfickor med så kallade mjukgörare. Om de placeras i sådana kan en process med sulfidering starta, speciellt om de är placerade under tryck. Om man använder sig av fickor utan mjukgörare sägs problemet kunna undvikas.

Det ska också nämnas att färgerna på många frimärken kan förändras genom oavsiktliga eller avsiktliga kemiska processer.

Den speciella sexöringen

Ett frimärke med stora färgvariationer är 6 öre tandning 14. Den önskade färgen var violett och det lyckades tryckeriet pricka in ganska väl med b- och c-nyanserna som båda är ultramarinvioletta, men har olika papper.

Sedan skedde ett byte av färgämne som gjorde dem mer blå för att sedan bli mer röda och därefter grå under 1874. De två sista nyanserna av 6 öre tandning 14 har återigen fått en lila färg som antingen är blå- eller rödaktig (se bild på sidan 15).

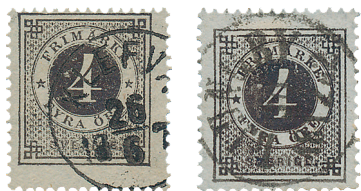
Även 6 öre ringtyp tandning 13 och sexöringarna på ringtyp posthorn uppvisar relativt stora färgvariationer. Den violetta färgen tycks ha varit en svår färg att få till.

Svarta fyraöringar

En annan mycket eftersökt nyans är helt svarta eller nästan helt svarta fyraöringar. Var gränsen går mellan svart och gråsvart finns det ingen riktigt entydig definition på.

Graden av svärta beror på hur mycket sot- och vittillsats som användes vid tryckningen, men även på positionen i arket. Kantmärken har i regel mer färg än frimärken mitt i arket eftersom färgen pressas utåt mot kanterna, speciellt hörnfrimärkena kan ha hög färgstyrka.

Helt svarta 4-öringar är rariteter men också gråsvarta nyanser är ovanliga. Det gäller såväl tandning 14 som 13.

Helt svarta 4-öringar av tandning 14 och 13 är eftersökta och sällsynta.

Ett tips är att ta ut sin samling sommartid för att studera färgerna i skarpt ljus. Då kan man upptäcka variationer som inte går att se inomhus. Ringtypsmärken är speciellt vackra att granska och titta på utomhus sommartid i dagsljus när solen står i zenit.

Papper en källa till förtret

Pappret till de svenska frimärkena tillhandahölls av Postverket fram till år 1885. Det tillverkades vid Tumba pappersbruk, som sedan 1755 tillverkat det svenska sedelpappret.

Precis som frimärken var tillverkning av papper ett hantverk under 1800-talet. Tjocklek och papperskvalitet kunde skilja sig kraftigt åt, vilket ibland gjorde det svårt för tryckarna att klara kvaliteten.

För ringtyp tandning 14 varierade tjockleken på pappret från 0,07 mm till 0,13 mm.

De allra första ringtypsfrimärkena är tryckta på samma gulaktiga papper som de sista vapenfrimärkena. Även tjockleken på detta papper kunde variera från 0,07 mm ända upp mot 0,11 mm.

De allra flesta ringtyp tandning 14 är dock tryckta på ett vitt papper som ibland var tjockt, över 0,11 mm, och som då kan karaktäriseras som ”kartongpapper”. Känner man på pappret så får man ett ”knäppande ljud”.

Det vita pappret användes även under de första åren med ringtyp tandning 13. Från 1881 kom ett tjockt vitt papper till användning. Jacob Bagge tyckte inte om detta papper eftersom plåtarna blev slitna och gummeringen hade svårt att fastna på frimärkena.

Mjukt, omvalsat och tunt papper

Man bytte då till en annan ytterlighet – ett tunt mjukt papper. Inte heller detta papper var till belåtenhet. Frammärket föll lätt bort från brevet då det var svårklistrat.

För att ändå kunna använda pappret provade man en så kallad omvalsning, för att pappret skulle bli fastare. Därvid uppstod det så kallade efterglättade pappret, som också påverkar de sista nyanserna för de flesta valörerna av tandning 13.

Efter flera års diskuterande fick Jacob Bagge till slut möjlighet att själv införskaffa och ansvara för pappret. Sedan tidigare hade han fått göra det för lösen- och tjänstefrimärkena. På så sätt uppstod ringtyp posthorn (se längre fram i texten).

Papper köptes från ett tyskt pappersbruk. Till en början var pappret helt vitt av hög kvalitet, men även det försämrades efterhand. Pappret blev mer grått och luddigt, och gulnade lätt.

Tandningsverktygen

Bagge använde sig av arktandning för hela emissionen av ringtyp. Denna typ av tandning där hela arket (100 märken) tandades i ett moment, var hans föregångare P. A. Sparre först i världen med. Endast Storbritannien var tidigare med tandade frimärken men de använde ett kamtandningsverktyg där en vågrät rad tandades åt gången.

Fram till början av 1877 användes verktyg som gav tandning 14 (motsvarande 14 tandningshål per 20 mm) och därefter tandning 13 (med 13 tandningshål per 20 mm). För tandning 14 finns tre olika verktyg dokumenterade: 1855, 1865 och 1872 års verktyg, varav de två sistnämnda användes för ringtyp.

De bestod av tre delar: en övre med 2531 nålar, en undre med motsvarande hål och däremellan en styrplatta med hål för varje nål. Resultatet av de tre verktygen som gav tandning 14 går i många fall att skilja åt med blotta ögat, men efterhand som de blev slitna krävs i många fall positionsbestämning.

Det krävs tandningsnycklar i form av egna plåtrekonstruktioner eller skalenligt exakta

a-nyans från tandningsposition 40, där det 7:e tandhålet är tydligt förskjutet i 1872 års tandning.

a-nyans från tandningsposition 48, där det näst sista tandhålet upptill också är tydligt förskjutet.

Tandningsposition 40 i 1855 respektive 1865 års verktyg. Båda med plåtelet (gul färg) "Fotsteget" (mellan I och G i "SVERIGE") från plåt 5.

kopior av samtida helark. När hålen i plattorna borrades och nålarna sattes på plats uppstod vissa förskjutningar i raderna. Dessa är flest i 1855 års verktyg och minst i 1872 års. Några tandningspositioner i 1872 års verktyg har tydliga konstanta avvikande tandhål som lätt kan kännas igen.

1872 års verktyg kom till användning för de vapentypmärken med öresvalör som brukar benämnas "Bagges leveranser". Det var också det verktyg som användes för de första ringtypsmärkena.

Omkring 1875 började man åter använda det äldre verktyget från 1865. Om man använt 1865 och 1872 års verktyg parallellt är oklart, men klart är i alla fall att de märken med dubbeltänder som kan ses från och med juli 1875 är tandade med 1865 års verktyg. Det kan verifieras med hjälp av tandningsnycklar.

Dubbeltänder har uppstått när en nål varit bruten och därmed skapat en lucka i tandningen. Dubbeltänderna benämns med

Position 44 med dubbeltand h12 från 12.7.1875.

4-block från position 32-33-42-43 med dubbeltand h12 på position 33.

Position 33 + 34 med dubbeltand h/v 8+14 från 1877.

liten bokstav: v = vänster sida, ö = övre, h = höger, n = nedre följt av tandens nummer räknat från vänster respektive nerifrån. En dubbeltand är alltid gemensam för två positioner såvida det inte är ett nålbrott i arkets utkant.

Under vapenperioden finns ett stort antal registrerade nålbrott i 1855 års verktyg. I 1865 års verktyg är de få och från andra positioner än de som finns på ringtyp. Inga nålbrott är

dokumenterade från 1872 års verktyg, varken på vapentyp eller på ringtyp. De dokumenterade dubbeltänderna på ringtyp är alltså från ark som tandats med 1865 års verktyg. De mest frekventa är h/v14 från position 33/34 och h/v12 från position 44/45. För position 33/34 sker 1877 (eller sent 1876) ytterligare ett nålbrott v/h8 och dessa båda har därmed två dubbeltänder. Dessa är hittills de enda registrerade som har två dubbeltänder.

På våren 1877 byttes både 1865 och 1872 års verktyg ut mot ett mer grovtandat, varvid en enligt frimärkssamlare ny emission uppstod, ringtyp tandning 13. Det nya verktyget kallas för grovtandat, då antalet tänder per längdenhet är färre. För ett ringtypsfrimärke blev det en tand mindre både i vertikal- och horisontalled.

År 1884 tillkom ytterligare ett verktyg med samma tandning. Dessa båda verktyg var så bra gjorda att det är mer eller mindre omöjligt att få till en tandningsnyckel.

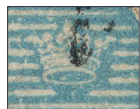
De tvåfärgade valörerna

En riksdaler tandning 14 var Sveriges första tvåfärgade frimärke. För att åstadkomma ett tvåfärgat frimärke i boktryck krävs två tryckplåtar och två tryckmoment, ett för varje färg. En riksdaler (1872–1877) och En krona (1878–1900) samt de motsvarande valörerna av tjänste- och lösenfrimärken var alla tvåfärgade.

Det uppstod ofta en viss förskjutning mellan de båda tryckningarna, som i extrema fall gett upphov till förskjutet mittparti. Detta skall vara minst 2 mm för att räknas som en variant. För tjänste och framför

En krona ringtyp, tjänste och lösen. För de två sistnämnda bestod de båda plåtarna av två diagonala halvor.

En riksdaler a-nyans typ I med retuscherade kronor.

En riksdaler a-nyans typ II med retuscherade kronor.

allt lösen finns flera varianter av förskjutna tryck som sneda, överlappande eller sådana som skapat ett vitt fält mellan färgerna. För lösen är förskjutningen ofta gradvis inom samma ark eftersom dessa plåtar var dåligt anpassade, men för ringtyp är förskjutningen nästan identisk i ett och samma ark.

I den första tryckleveransen av en riksdaler till frimärksförrådet ingick ett okänt antal ark med det ursprungliga mittpartiet. Dessa

Tydligt förskjutet tryck på En krona med posthorn.

En krona lösen med gradvis förskjutet tryck.

så kallade typ I av enriksdalern har retuscherade kronor jämfört med alla andra där ett smalt vitt fält graverats in till höger om var och en av de tre kronorna för att framhäva dem tydligare.

Alla kända stämpelade märken av typ I kommer från en utleverans av tio ark (tusen märken) till Malmö daterad den 16.7.1872. Den första tryckleveransen av en riksdaler är daterad den 1.7.1872 och innehöll 18 200 märken (182 ark) och redan dagen efter, den 2.7.1872, följde en ny leverans om 99 100 märken. Samtliga märken i dessa båda är a-nyanser, gulaktigt brun och blå på gulaktigt papper. Mest troligt är retuscheringen av kronorna gjordes redan efter den första lilla tryckningen, annars borde märken från fler orter varit kända.

Tryckplåten för det blå mittpartiet med de tre kronorna var sammansatt av 25 block om vardera fyra bilder. En och samma plåt användes för tryckningen av alla enkronor, och även för en riksdaler. De fyra bilderna i respektive 4-block har gemensamma så kallade grundtypsfel (GT, se figur på följande sida) som oftast går att urskilja.

Tryckplåten för det bruna rampartiet och valörfältet bestod också av 100 bilder. Klichéerna för En riksdaler var inte bevarad och därför framställdes en ny plåt för 1885 års nytryck. För valören en krona användes en och samma plåt under hela perioden, sammansatt av tio 10-block med fem bilder i bredd och två i höjd.

Klichéerna för respektive färg monterades upp på en träplatta, vilka utgjorde tryckplåtarna. Som ses på den schematiska bilden är 10-blocken för det bruna rampartiet konstanta medan fem av 4-blocken för det blå mittpartiet har delats vågrätt. Fem av dessa par har placerats i den 3:e vågräta raden och de fem andra i den 8:e. Härmed har ett ojämnt mönster skapats mellan de blå

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1/1	2/2	1/3	2/4	1/5	2/1	1/2	2/3	1/4	2/5
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
3/6	4/7	3/8	4/9	3/10	4/6	3/7	4/8	3/9	4/10
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
3/1	4/2	3/3	4/4	3/5	4/1	3/2	4/3	1/4	2/5
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
1/6	2/7	1/8	2/9	1/10	2/6	1/7	2/8	1/9	2/10
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
3/1	4/2	3/3	4/4	3/5	4/1	3/2	4/3	3/4	4/5
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
1/6	2/7	1/8	2/9	1/10	2/6	1/7	2/8	1/9	2/10
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
3/1	4/2	3/3	4/4	3/5	4/1	3/2	4/3	3/4	4/5
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
3/6	4/7	1/8	2/9	1/10	2/6	1/7	2/8	1/9	2/10
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
1/1	2/2	1/3	2/4	1/5	2/1	1/2	2/3	1/4	2/5
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
3/6	4/7	3/8	4/9	3/10	4/6	3/7	4/8	3/9	4/10

Schematisk bild av tryckplåten. För varje ruta anger den översta siffran positionen, siffran nedanför till vänster GT (grundtypsfel) för mittpartiet och siffran nedanför till höger GT för rampartiet.

och bruna grundtyperna. Denna delning gjordes för att anpassa de båda tryckplåtarna till varandra, men frågan är om mittpartiets 100-plåt var odelad för enriksdalern.

Vi har studerat två helark avstämplade 1882 samt ett antal större enheter med posthorn som bekräftar positionerna för tydliga plåtfel vilka även finns beskrivna i Dieter Pasch-

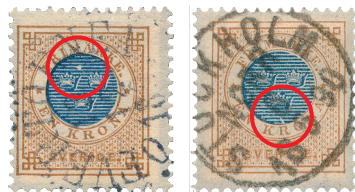
ers avhandling (utgiven 2005).

Mindre fel finns på en stor del av positionerna men de flesta av de tydliga felen kommer från plåten för mittpartiet. Den blå tryckfärgen är dessutom sämre på att dölja defekter i tryckplåten än den bruna. Exempelvis finns på position 88 en tydlig vit fläck upptill som är synlig på märken både med och utan posthorn.

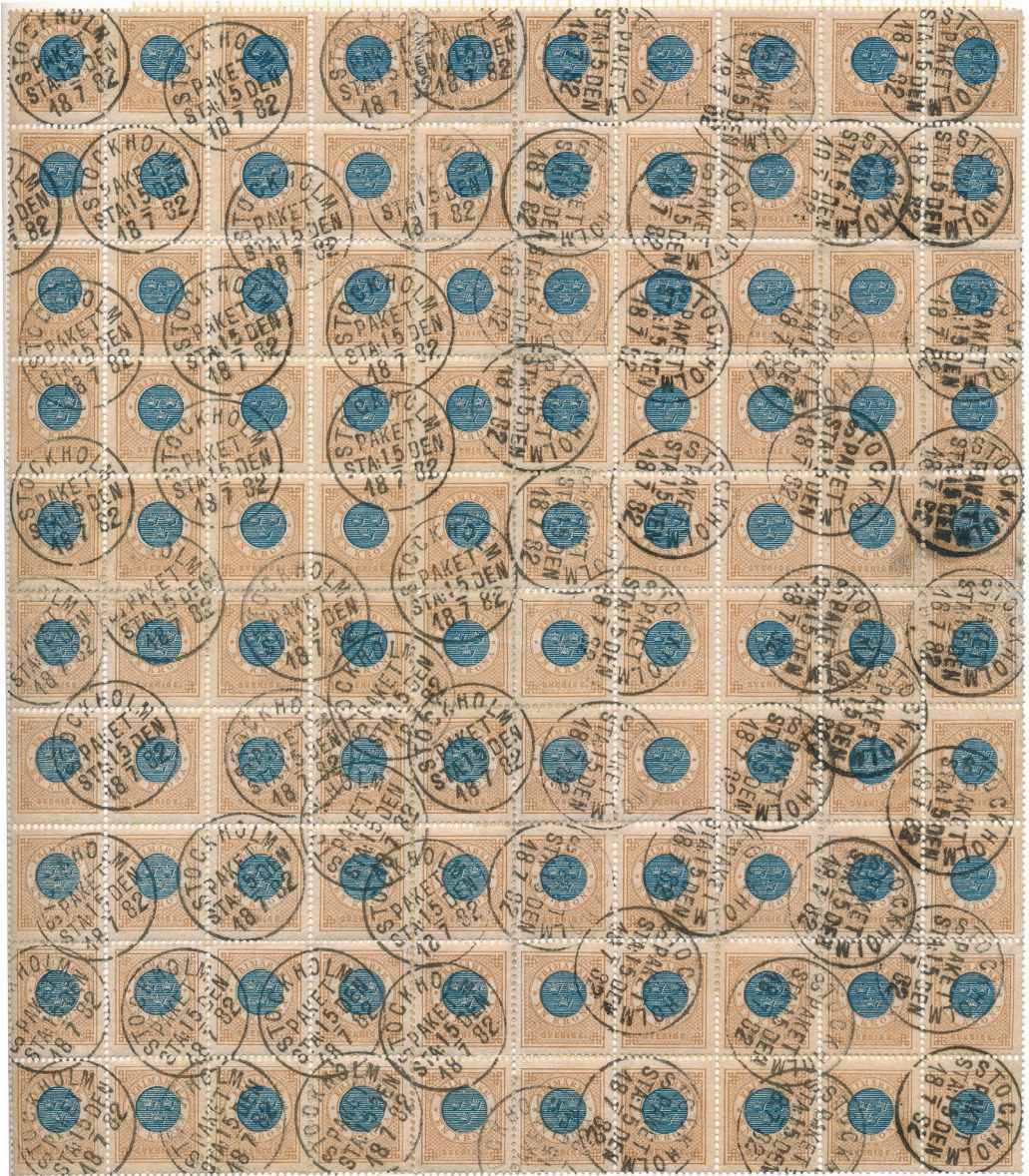
Sedan finns det ett antal skador som har uppstått senare under plåtens användning. Två exempel på tydliga sådana som inte syns på helarken från 1882 är position 12

På position 12 (nedre högra märket) syns ett inhak utanför övre högra kronan. Observera även det färgmättade trycket i framför allt mittpartiet på det övre vänstra märket (position 1) jämfört med de andra tre.

Till vänster, position 88 uppvisar ett av de tydligaste plåtfelen för En krona, en vit fläck upptill i det blå mittpartiet. – Till höger, på position 33 finns ett vitt inhak under den nedre kronan.

Helark av en krona tandning 13.

och 33 som på posthornsmärken båda har skador på mittpartiet.

Posthornsfrimärken

Att frimärken försågs med ett posthorn på baksidan berodde på att Postverket ville förhindra stölder vid tryckeriet.

För att motverka stölder försågs varje ark med åtta större posthorn och en unik kon-

trollsiffra, och varje frimärke fick ett posthorn på baksidan. Denna tryckning utfördes av Postverkets tryckeri på Lilla Nygatan 6 (där Postmuseum håller till idag).

När arken kom tillbaka till Postverket avräknades och kontrollerades arken så att inget ark saknades.

Om ett ark saknades fick Bagges tryckeri böta 100 kronor, vilket motsvarade värdet på ett hundraark av enkronan.

Provtryck av posthornsmärken

Provtryck där frimärksbilderna är identiska med de utgivna märkena är bara kända för ringtyp posthorn och enbart kända för valörerna 2, 3 och 30 öre. Provtrycken gjordes på ett speciellt papper där texten ”Proftryck” är tryckt både horisontellt och vertikalt (se bild). Texten ”Proftryck” är dock så gles att cirka 20 procent av frimärkena på ett ark saknar texten. Det lär dock inte finnas några hundraark bevarade, så siffran är en beräkning.

Dessa provtryck gjordes i samband med att en ny valör introducerades, som tvåöringen, eller när man bytte ut utslitna plåtar mot nya. Detta torde gälla även för 3 och 30 öre. När en ny plåt togs i bruk gjordes ett så

kallat upplappningsarbete. Plåten måste ligga helt plan mot cylindern så att trycket blev jämnt. Först gjordes ett svartavdrag vilket gjorde att man på ett enkelt sätt kunde se ojämnheter i trycket. Vissa partier blev svaga och en del starkare och en justering gjordes av plåten beroende på hur svartavdraget såg ut.

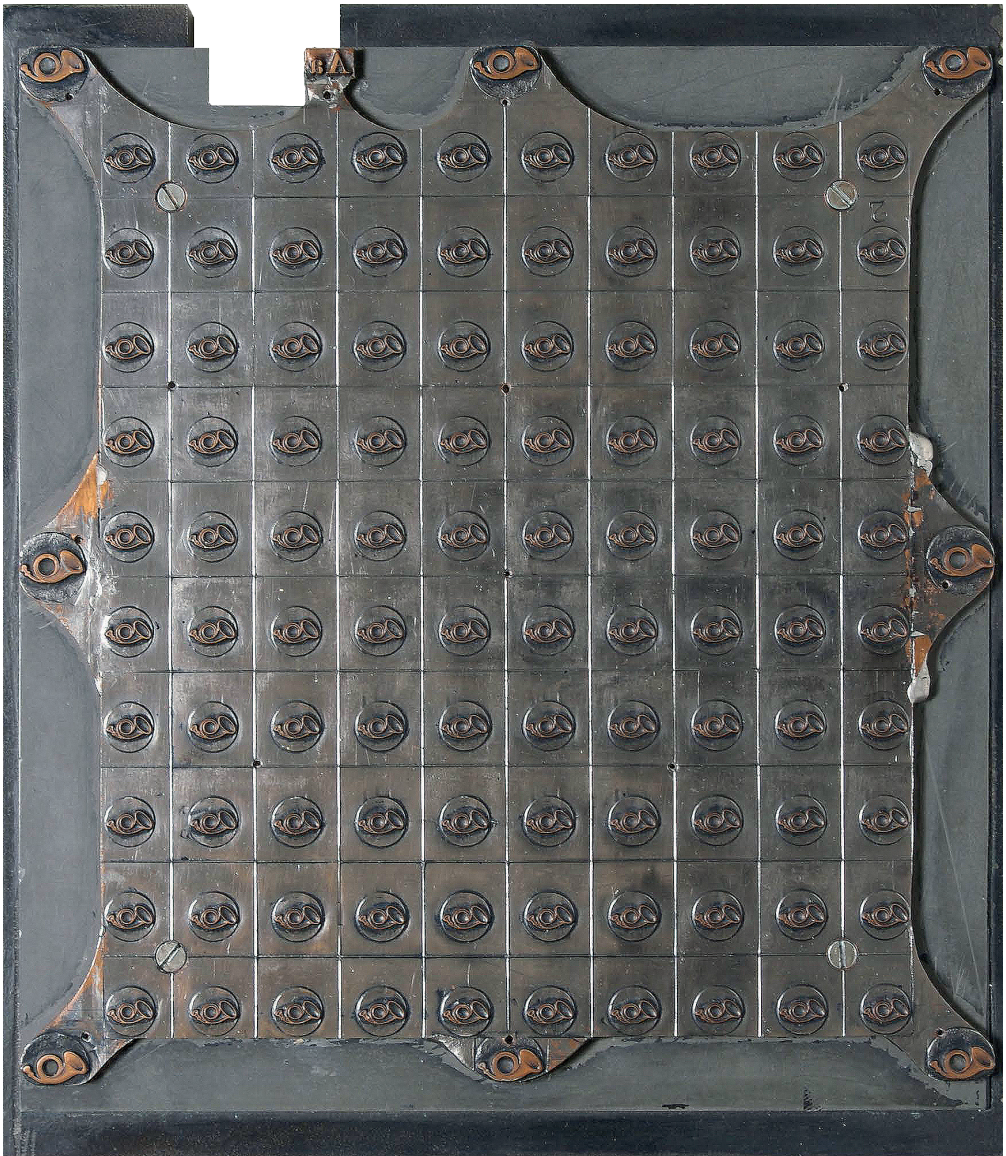
Att döma av bilden nedan är förfarandet tids- och tålmodskrävande och kunde kräva dagars arbete. Arbetsgången är väl beskriven i Peter Lorentzons artikel i *Posttryttaren 2015* på sidorna 97–98.

När man var nöjd så gjordes ett provtryck med önskad färg (färgprov) och på det speciella pappret ”Proftryck”.

Var även detta tryck till belåtenhet utfördes ett så kalla normalprov i fyra exemplar, för arkivering vid Bagges Tryckeri, Kungliga Generalpoststyrelsen och frimärksförrådet.

Upplappning var ett komplicerat och tidsödande arbete som den här bilden antyder. När arbetet var klart gjordes ett svartavdrag som förvarades tillsammans med tryckplåten. Detta för att spara arbete vid nästa trycktillfälle. Bild: Postmuseum.

Posthornens tryckplåt med 100 små posthorn och åtta stora i kanten. Generalpoststyrelsen tryckte posthorn på pappersarkens baksidor. Detta skedde i den byggnad som idag hyser Postmuseum. Bilderna: Postmuseum.

Bevarade provtryck finns för 2,3 och 30 öre posthorn. De är de enda valörerna av posthorn som det finns provtryck av. De lär härstamma från en stöld på tryckeriet. Observera spegeltrycket på 30-öringen.

Varken provtrycken eller normalproverna var tänkta att användas utanför tryckeriet, utan överblivna ark skulle brännas vid arbetsdagens slut eller arkiveras.

En del av dessa har dock kommit ut till omvärlden bland annat genom en stöld som ska ha ägt rum 1891. Provtryck och normalprover av ringtyp, Oscar koppartryck och tjänstemärken stals då av en ung pojke vid tryckeriet. Han överlämnade sedermera arken till en skolkamrat i Göteborg som sålde arken vidare till ett par frimärkshandlare i Göteborg. Några exemplar användes dock postalt, bland annat är två tvåöringar kända med Göteborgsstämpel.

Enligt boken *Oscarsperiodens frimärken 1885–1911* (se referenser) ska en polisutredning ha ägt rum som uppdagade vad som inträffat.

När det gäller normalprover på posthornsfrimärken är de kända för tvåöringen och enkronan. Dessa normalprover ska ha kommit ut på marknaden genom frimärkshandlaren Harry Wennberg som bytt till sig dessa frimärken av Postverket.

Olika typer av tryckfel

Med tanke på den hantverksmässiga tekniken, arbetsmiljön och den stora volymen av frimärken är olika typer av tryckfel sällsynta. Noggrannhet eftersträvades i alla led och inget fick gå fel. Trots det skedde det ibland, till glädje för dagens filatelister.

Misstag kan man hitta i alla led i frimärkstillverkningen – papper, tryck och perforering.

I pappret kunde så kallade ”dragspel” (se bild på följande sida) uppstå. Pappret fuktades innan tryckning och ibland absorberade pappret ”för mycket fukt” och ett veck bildades i pappret. När vecket pressades ut i cylinderpressen uppstod ett ”dragspel”.

Veck kunde också uppstå i samband med perforeringen om arken inte fick torka tillräckligt länge. Om det fanns fukt och ett veck i hörnen på frimärkena kunde ett förstorat hörn uppstå.

Klichéfel

När det gäller tryckning är olika typer av *klichéfel* de vanligaste. Dessa fel kan uppstå

Ett otandat normalprov av sex öre tandning 13. Observera att märket har både en färglinje (spis) och ett skruvavtryck.

Grundtypsfel förekom vid den första tryckningen av 2 öre. Samma fel förekommer på tio platser och härrör från grundplåten. Detta frimärke har suttit i position 90, vilket kan ses genom klichéfelet den ”smala svängen” längst ned på 2:an.

på flera olika sätt. Vissa fanns med redan när plåten tillverkades som till exempel *grundtypsfel*. Denna typ finns på flera ställen på plåten.

Plåtarna bestod av block om fyra gånger 25 klichéer eller 10 gånger 10 klichéer. Det sistnämnda gäller för två och fyra öre samt en krona/riksdaler. För valörerna två, fyra och en krona/riksdaler kan därför grundtypsfel förekomma på tio platser med för de andra valörerna gäller fyra.

Grundtypsfel är dock sällan tydliga utan kräver förstoringsglas för att upptäcka.

Ett känt och tydligt grundtypsfel är ”punkt framför ordet frimärke” på 2 öre ringtyp. Den förekommer på tio platser på varje ark vid den första tryckningen i juni/juli 1891.

Felet smög sig in i samband med framställningen då ett 10-block från en plåt med 24 öre sågades ut 1891. Den kopierades sedan till en 100-plåt och i en och samma position finns det lilla feltrycket.

I samband med den andra tryckningen i februari/mars 1892 togs den lilla pricken bort.

Andra typer av fel

Andra fel kunde uppstå efterhand då plåtar blev skadade av olika anledningar eller av mänskliga misstag.

Det mest spektakulära felet är ”20 på tretio öre”, ett dubbelfel där både människa och teknik hade ett finger med i spelet.

Felet kom till genom att man upptäckte att siffran 20 öre var skadad. Man sågade då ut en kliché från en 30-öresplåt och ersatte siffran 30 med 20 men glömde bort att byta texten från ”tretio” till tjuugo. Felet är snarlikt det som gjordes på den gula treskillingen.

Klichékantlinjer och *skruvavtryck* har kommit till genom att en skruv eller *regletter* (metallremсор) har legat lite upphöjd och gjort ett avtryck på frimärket. Dessa regletter användes för att hålla plåten på plats.

Dubbelt dragspel.

Dubbla spegeltryck.

Hysjning eller suddigt tryck.

Tjocka siffror och saknade ramlinjer.

Hysjning eller suddigt tryck uppstår om pappret rört sig i tryckögonblicket. Förutom att trycket blir suddigt kan också tjocka oskarpa ramar i frimärkets marginaler uppstå.

Spegeltryck kan uppstå på två sätt. Dels genom att ark i den tryckta bunten inte hunnit torka och färgat av sig på det ovanliggande arket. Dels genom att filtduken på däckeln blivit färgad efter att pressen kördes tom. Nästföljande ark fick på så sätt ett spegelvänt tryck på baksidan.

Tjocka siffror har uppkommit genom slitna plåtar. Tjocka siffror förekommer speciellt på ringtyp tandning 13, men också på valörerna 12 och 30 öre tandning 14. Två 12-öres nyanser (k och l) har alltid stora valörsiffror. Troligtvis har dessa blivit tryckta med en mjuk däckel vilket också kan bidra till stora siffror, genom att cylindern kan pressa pappret hårdare. Även nyans e2) brun för 30-öringen tandning 14 har alltid stora siffror.

Tjocka siffror kan man hitta på samtliga öresvalörer med tandning 13 förutom 5 och 24 öre. Enkronan och riksdalern har

Övertryck gjordes på valörerna 12 och 24 öre ringtyp och var tänkt även på sexöringen. Det genomfördes aldrig men några enstaka exemplar blev bevarade till eftervärlden.

förstås inga tjocka siffror, eftersom de saknar siffra i mittpartiet.

Skuggade siffror finns hos alla emissioner av ringtyp, även posthorn. De senare är dock inte lika tydliga som för tandning 14 och 13. Fenomenet beror på att plåtarna med tiden blev slitna. Därmed nådde tryckcylindern djupare in i plåten och upphöjningar på siffror kunde ge ett färgavtryck. Dessa upphöjningar är metallrester som inte plockats bort i samband med graveringen av plåten.

Även små siffror finns för en del valörer, exempelvis 20 öre tandning 13. Detta kan förklaras med att för mycket färg har använts i kombination med en mjuk däckel.

Provisorier – Sveriges första övertryck

Vid årsskiftet 1885 sänktes portot i Sverige, för brev av första viktclassen från 12 till 10 öre och för brev av andra viktclassen från 24 till 20 öre.

I lager fanns då ett stort restparti av valörerna 12 och 24 öre tandning 13. I stället för

att bränna upp dessa frimärken skedde år 1889 ett övertryck i mörkblå färg (berlinerblått) – 10 öre på båda valörerna.

Det fanns även en tanke på att göra övertryck på 6-öresvalören, men den godkändes inte. Tre sådana exemplar finns dock bevarade till eftervärlden (se bilden till vänster).

Även ett rött övertryck på 12-öringen finns. Detta har tillkommit på privat väg och märkena har på något märkligt sätt blivit använda på brev befordrade av postverket.

Landstormen och ringtyp

Märkesbilden för ringtyp återkom märkligt nog år 1916, det vill säga under första världskriget. Det var nödar i Sverige och behovet av filantropi var stort. Märkena skulle säljas till ett högre pris än det egentliga frankeringsvärdet. Mellanskillnaden gick till att utrusta den tidens hemvärn – landstormen – med uniformer.

För att minimera kostnader och spara tid användes därför de gamla plåtarna för ringtypsfrimärkena.

Pappret var dock inte detsamma utan istället användes ett så kallat c-papper. Det pappret hade vattenmärke linje på samtliga frimärken samt bokstäver på 10 eller 20 märken i varje ark.

Nytrycken för Landstorm utan påtryck. 12 serier är kända på privat hand.

Frimärkena försågs också med ett övertryck på 5 öre respektive 10 öre. Denna serie kallas Landstorm I.

Färgerna är matta och helt annorlunda än 1800-talets mineralfärger som är mer oljiga och färgstarka. Jämför bilderna på sidan 10 och sidan 26.

Förutom de nytryckta märkena fick också en mindre upplaga av originalmärkena landstormspåtryck, tusen märken (tio ark) av varje valör. Frimärkena kom från den sista utgåvan med posthorn fränsett valörerna 12 och 24 öre som på grund av 1885 års portosänkning aldrig trycktes på papper med posthorn.

År 1918 skedde en portohöjning, vilket gjorde att man fick göra ett övertryck på övertrycket. Dessa frimärken fick namnet Landstorm III.

Landstormsfrimärkena fick bara användas inom Sverige och avlystes för användning den första december 1920. Ringtypsfrimärkena hade då varit avlysta för postal användning sedan den sista december 1910.

Populärt samlarområde

För filatelister är inte ringtyp avlysta. Tvärtom, tillsammans med Oscarsfrimärkena är nog ringtyp de mest samlade frimärkena bland svenska filatelister.

Ringtyp kan samlas på många sätt. Ett sätt är att bara samla på stämpeltyper. Det finns ingen annan emission med så många olika stämpeltyper. Räknar man med utländska stämplrar på ringtypsmärkena handlar det om flera hundra.

Ett annat sätt är att samla stämplrar från olika orter, exempelvis sin egen kommun, ett län eller rent av hela Sverige. En sådan samling är dock väldigt svår att få komplett. På vissa orter existerade ett postkontor endast några månader under åren 1874–1875.

Stämpelavtryck från dessa orter är i flera fall rariteter med en känd tillgång på under tio exemplar.

Det mest klassiska sättet är givetvis att samla nyanser. Det är relativt lätt att med en begränsad plånbok få ihop en samling med alla de drygt 200 nyanserna i bra samlarkvalitet.

När det gäller tryckavarter och varianter erbjuder ringtyp fantastiska möjligheter till ett livslångt samlande. En krydda är att försöka positions- och tidsbestämma olika klichéfel, såsom på enkronan (position 12) på den första bilden i den här artikeln (sidan 9).

Ett litet klichéfel finns inte bara på enkronan (position 12, fyrblocket på sidan 20) utan också på en av femöringarna på öppningsbilden till artikeln på sidan 9. En liten färgfläck, förmodligen från en underliggande skruv, gör att positionen går att bestämma till 67 på arket.

Det är ett klichéfel som troligtvis uppstått genom någon deformation. Frågan är när det skett. Artikelförfattarna är nyfikna och detaljstuderar nu enkronor allt eftersom de dyker upp. Spännande hade det varit att se ett sådant fel även på en enkrona som saknar posthorn.

Detaljstuderar man arket med femöringarna finns där också en liten tryckavvikelse. En minimal grön prick avslöjar vilken position märket haft i arket. Det är skruven som sitter mellan position 66 och 67 som ger ett litet färgavtryck på märket i position 67.

Internationellt paketadresskort till Italien frankerat med bl.a. ett otandat par av 1 krona med posthorn. En unik försändelse då det är de enda kända stämplade otandade exemplaren av 1 kr med posthorn, dessutom i a-nyansen. Ostämplade otandade normalprov är kända i d-nyansen. Om adresskortets par härrör från ett tidigare okänt normalark i första nyansen eller är klippta ur ett delvis otandat ark är svårt att säga. Bild: Peter Lorentzon.

Antal nyanser för de olika valörerna.

Valör	Nyanser tand 14	Nyanser tand 13	Nyanser posthorn	Totalt antal nyanser
2 öre	–	–	3	3
3 öre	8	8	3	19
4 öre	3*	9*	5	17
5 öre	8	11	5	24
6 öre	11	11	3	25
12 öre	16	8	–	24
20 öre	8	6	4	18
20/20 öre	3	–	–	3
24 öre	9	11	–	20
30 öre	13	11	6	30 (flest!)
50 öre	8	8	5	19
1 riksdaler	3	1	–	4
1 krona	–	7	4	11
Totalt, antal	89	89	38	217
Upplaga	107,2	279,6	90,6	477,6 (milj. ex)

* Ej rent svarta nyanser.

Totalt finns det 217 katalogiserade nyanser för samtliga ringtypsemissioner inklusive provisorier. Totalt trycktes 477,6 miljoner frimärken.

Färgavtrycket finns såväl på märken från ringtyp 13 som posthorn.

Filатели är som arkeologi. Små detaljer kan avslöja både små och stora saker. När det gäller ringtyp finns det fortfarande mycket att upptäcka.

Ringtyp avlöstes successivt

Ringtyp ersattes som tidigare nämnts som huvudemission i och med att inrikesportot sänktes från 12 till 10 öre från 1885, och att man då gav ut frimärken med Oscar II:s bild på, Oscar boktryck.

När sedan olika valörer av Oscar II i koppartryck började ges ut från 1891 och framåt, och lågvalörerna i tvåfärgad siffertyp började ges ut 1892, kom ringtypsmärkena att användas allt mindre. Undantaget var enkronan med posthorn. Den användes för högre porton, främst för paket, tills den ersattes av 1 krona Oscar II år 1900.

Referenser

Ingers Mats, ”Breda och tunna marginallinjer”, *Facit Classic* 2022.

Lorentzon Peter, ”Familjen Bagges Tryckeri 1868–1892”, *Postryttaren* 2015.

Lorentzon Peter, ”Posthornsmärkena 1886–1899”, *Filatelisten* nr 6/2020.

Pascher Diether, *Handbok, Sverige – Ringtyp 1872–1899, del 1 och 2*.

Sveriges Filatelist-Förbund, *Sveriges Frankotecken, Handbok del 2*.

Sveriges Filatelist-Förbund, *Oscarsperiodens*

frimärken 1885–1911.

Sveriges Filatelistförening, *Sveriges Frankotecken, 1855–1905* (50-års jubileum).

Åkerstedt Sven, ”Tryckfärger och nyanser”, SFF *Sveriges Postväsen före 1855*.

Åkerstedt Sven, ”Några frimärksförslag från början av 1870-talet”. *Postryttaren* 1962.

Stort tack till Göran Heijtz, Peter Lorentzon och Olle Pettersson för idéer och faktauppgifter, samt Postmuseum och auktionsfirman Frimärkshuset för bilder.

— — —

STAFFAN BENGTTSSON, född 1960, har intresserat sig för frimärken och filатели sedan ungdomstiden. Genom åren har det blivit många samlingar. Fokus har med tiden blivit svensk klassisk filатели och halländsk hembygdsfilатели. Han är medlem i Halmstad Filatelistförening och SSPD. Han arbetar med tidskrifter inom teknik och sport som förläggare och redaktör. Han har även medverkat med enstaka artiklar i *Filatelisten*, *Hembygdsfilatelisten* och *Postryttaren*.

MIKAEL CARLSSON, född 1976, har haft frimärken som intresse sedan unga år och haft det som yrke sedan 1994. Det egna samlarintresset är fokuserat på de äldsta svenska utgåvornas frimärken och posthistoria med tonvikt på Vapentyp öre. Detta intresse har resulterat i två egna utgivningar av litteratur om tryckplåtarna för 12 öre Vapentyp 1858–1872. Medlem i Helsingborgs Filatelistförening.